

Tanulmány

Hahner Péter

Franciaország a 17–18. században

Franciaország a 17. században

Franciaország Európa legnépesebb és legsűrűbben lakott állama, a bőséges természeti és társadalmi erőforrások országa volt. Népessége az éhínségek és járványok dacára is húszmillió körül ingadozott. Ipára és pénzügyi rendszere fejletlen volt, a gyarmatosítás terén lemaradt Spanyolország, Portugália, Anglia és Hollandia mögött, mégis Európa leggazdagabb királyságának tekintették. Nagy területe ugyanis alkalmas volt a legkülönbözőbb mezőgazdasági tevékenységre. Amikor egy hatékony államgépezet meg tudta teremteni a belső békét és ki tudta aknázni erőforrásait, Franciaország Európa vezető nagyhatalmává válhatott.

A társadalomban mindenkinek volt kiváltsága, aki rendelkezett állandó lakhellyel és munkahellyel. A lakosság 80%-a a szabad parasztsághoz tartozott, jobbágyság nem létezett, csak földesúri függés. A vidék lakossága három csoportba sorolható: a lakóhellyel nem rendelkező, nem adózó, kóborló elemekre, az állandó lakhellyel rendelkező, de gazdasági függésben élő és létbizonytalansággal küzdők csoportjára (ez volt a legnagyobb), és a falvak lakosságának mintegy egytizedét kitevő, olykor már piacra termelő, független gazdák és családtagjaik rétegére.

A lakosság kb. 15–17%-a élt városban, legtöbben háziszolgaként vagy céhekbe tömörülve, kis műhelyekben dolgozva. A parasztnál kevesebb adót fizettek, és a segélyezésnek több lehetősége állott a rendelkezésükre. A papság felső része a nemességhez tartozott, alsó rétegei pedig a parasztság sorsában osztoztak.

A járadékosok osztályát a gazdag nemesek és gazdag polgárok alkották. A vagyon és tekintély alapja a földbirtok volt, amelyet közvetlenül (saját műveléssel), közvetetten (bérlők

alkalmazásával), vagy a földesúri jogok révén aknázhattak ki. A franciák 1–1,5%-át képviselő nemességet sajátos kiváltságok, életmód, fenntartott hivatalok, és némi adómentesség különítette el a közrendűektől. A nemesség nem volt egységes: az udvar dúsgazdag arisztokratái, a bíróságok „taláros nemessége” és a birtokain élő, elszegényedő, vidéki nemesség gyakran szembefordult egymással.

Apolgárság is megosztott volt: a válságok által fenyegetett kisiparosokat és kiskereskedőket, a földbirtokaik biztos jövedelméből élő járadékosokat, a szabadfoglalkozású értelmiséget és a nagyvállalkozók igen szűk rétegét csak az kapcsolta össze, hogy valamennyien városokban éltek, nem voltak nemesek, és vagyonuk mentesítette őket a fizikai munkától. A gazdagabbak azonban bizonyos hivatalok megvásárlásával beléphettek a nemesség soraiba.

A 17. században a királyság még nem volt egységes állam, hanem különböző tartományok, városok, vallási intézmények, társadalmi rétegek és foglalkozási csoportok halmaza, amelyek valamennyien féltékenyen őrizték ősi kiváltságaikat és előjogaikat. Kizárólag az kötötte össze egymással, hogy valamennyien egy király uralma alá tartoznak, aki a legfelsőbb bíró szerepét tölti be. A királynak azonban a háborúk miatt egyre több adójövedelemre, katonára és hivatalnokra volt szüksége. A harmincéves háború alatt a nagyhatalmi politika követelményei drasztikus gyorsasággal módosították a királyság jellegét: a bírói szerepkörrel a hangsúly áttevődött a király kormányzó hatalmára. A francia király a nemzetközi életben betöltött vezető szerep miatt kénytelené vált minél hatékonyabban kiaknázni országa erőforrásait.

A Szoknyavadász és az Igazságos sikerei

Amikor III. Henrik halálos ágyán örökösévé nyilvánította Navarra hugenotta (kálvinista) királyát (1589), a Bourbon-házból származó IV. Henriket, csak Franciaország egyhatoda állt az ellenőrzése alatt. E jókedvű férfit, akinek élete harcokkal és szerelmi kalandokkal telt, a franciák csak Szoknyavadász (*Vert-Galant*) néven emlegették. Győzelmeivel bebizonyította, hogy van esélye a sikerre, és jó időzítéssel, ünnepélyesen áttért alattvalói többségének vallására. (Bár valószínűleg sohasem mondott olyasmit, hogy „Párizs megér egy misét!”) Ezután királlyá szentelték, bevonulhatott Párizsba, a pápa feloldozta, ő pedig inkább megvásárolta, mint legyőzte azokat a főurakat, akik vitatták királyi címe érvényességét. A spanyol háborúnak a vervins-i békével (1598) vetett véget, hugenotta alattvalóit a nantes-i ediktummal (1598) nyugtatta meg. E rendelettel kiváltságos csoportta nyilvánította az ország kb. 1 250 000 hugenotta lakosát. Vallásszabadságot, politikai és katonai kiváltságokat biztosított a számukra, városokat és erődöket bocsátott a rendelkezésükre, nemzeti zsinatot

és katonai szervezetet tarthattak fenn. Ezzel korlátozta is terjeszkedésüket, és ediktumával megújulásra serkentette a katolikus egyházat.

A béke lehetővé tette a gazdasági újjáéledést, s megalapozta a királyság megerősödését. Sully herceg, a belügyek irányítója csökkentette az államadósságot, megduplázta a bevételeket, s létrehozta a költségvetési egyensúlyt. A királyi hatalom egy részét is áruba bocsátották: a bírói és pénzügyi hivatalok megvásárlói egy új adó fejében 1604-től hivatalaikat örökösöikre hagyhatták. Az uralkodó támogatta a mezőgazdaságot, az útépitést és a Kanadába induló felfedezőket. Az oktatásügy fejlesztése érdekében régi ellenségeit, az 1594-ben kiutasított jezsuitákat is hajlandó volt visszahívni (1603). Franciaországhoz csatolta a lyoni szerződéssel Savoyától elvett határvidéket (1601), valamint ősei birtokait, Béarnt és Navarrát (1607). Csakhogy idős korában is bolondult a nőkért, és 1610-ben kis híján tönkretette egész életművét. A Jülich-Kleve-i örökösödés ügyét kihasználva háborúra készülődött a katonailag jóval erősebb császár és Spanyolország ellen, mert Condé herceg spanyol területre szöktette előle ifjú feleségét, akibe a király szerelmes lett. Indulása előtt azonban egy magányos merénylő, a feleszű vallási megszállott, Ravailac a párizsi utcán felugrott hintójába, és leszúrta.

XIII. Lajos kiskorúsága idején anyja, Medici Mária kormányzott (1610–1617). Egy főúri lázadást a rendi gyűlés (1614–1615) összehívásával szerelt le, majd a küldöttek királypárti érzelmeit ügyesen felhasználták a monarchia megerősítésére. Csakhogy túl nagy hatalmat adott itáliai barátnője, Galigai asszony, és férje, Concini kezébe, s nem ismerte fel, hogy fia, XIII. Lajos készen áll a hatalom átvételére. A király hívei 1617-ben a Louvre udvarán végeztek Concinivel.

XIII. Lajos vasakarattal rendelkező, okos, kötelességtudó, mélyen vallásos, de nem fanatikus egyéniség volt. A nép Igazságosnak nevezte el. Richelieu bíborosban találta meg azt a tehetséges munkatársat, akiben megbízhatott. 1624-től a király és első minisztere, e két erős egyéniség dinamikus kapcsolata volt az alapja közös kormányzatuk stabilitásának és sikereinek.

Fő céljuk a királyi hatalom megerősítése volt a hugenottákkal, a francia főnemesekkel és a Habsburg nagyhatalmakkal szemben. De Richelieu rengeteg pénzt költött a tudományok és a művészetek támogatására is, 1634-ben megalapította a Francia Akadémiát. Hatalmát a kliens-rendszer működésére alapította. A király első minisztereként állást, pénzt, befolyást és tekintélyt tudott biztosítani párthíveinek, s ezért sokkal többen támogatták, segítettek és informálták őt a tartományokban, mint politikai ellenfeleit. Kliens-hálózata a fejlettebb államapparátus pótlékeként működött: azt a társadalmi együttműködést biztosította, amelyet a király rendelkezésére álló maroknyi hivatalnokkal még nem lehetett megvalósítani.

Három kisebb vallásháború (1620–1622, 1625–1626, 1627–1629), s az angolokkal szövetséges La Rochelle város elfoglalása után felszámolták a nantes-i ediktum katonai és politikai engedményeit: a hugenottáknak le kellett mondaniuk politikai gyűléseikről, helyőrségeikről és erődítményeikről. Vallási kiváltságaik azonban érvényben maradtak.

A belügyekben reformokra, külügyekben békére törekvő politikai csoportokkal 1630. november 10-én, a híres „rászedettek napján” szakított a király. Ekkor Medici Mária egy hisztérikus jelenettel kis híján rávette XIII. Lajost Richelieu elbocsátására. Az udvar meg volt győződve a politikai változásról, a király azonban mégis magához hívatta a bíborost, s biztosította bizalmáról. XIII. Lajos a béke, a reform és a takarékoság helyett a nagyhatalmi politikát, a terjeszkedést, és azt a megerősített, központosított kormányzatot választotta, amelyet az utókor abszolút monarchiának keresztelt el.

A társadalomnak el kellett viselnie a nagyhatalmi státuszhoz nélkülözhetetlen, súlyosabb adókat. Az adókerületekbe királyi megbízottat, intendánst küldtek, aki ellenőrizte az igazságügyet, a közbiztonságot, s főleg a pénzügyeket. 1632-től az adó megháromszorozódott, a 30 000 fő alatti hadsereg pedig 1634-re 100 000-re, 1643-ra 250 000-re emelkedett.

Amikor 1635-ben XIII. Lajos hadat üzent a spanyol királynak, a francia államnak még nem voltak tapasztalt tábornokai, harcedzett seregei, és túl sok fronton indított támadást. Pénzügyileg viszont jobban állt régóta harcoló és költséges ellenfeleinél. Bár egymást követték a tartományokban a népfelkelések és a főúri összeesküvések, 1640-től a francia csapatok minden fronton előretörhettek.

A végső győzelmet azonban sem a király, sem bíborosa nem érte meg. Richelieu (1642) és XIII. Lajos halála (1643) után az itáliai Mazarin bíboros folytatta a király és bíborosa életművét. A vonzó, kulturált és ügyes férfi, egy római kishatalmi család sarja a francia régens tanács elnökeként és Ausztriai Anna anyakirályné bizalmas tanácsadójaként az ország kormányzója lett. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békeszerződéssel (1648) Elzász déli részét Franciaországhoz csatolta és megszilárdította a királyság nagyhatalmi helyzetét.

Az uralkodó kiskorúságát kihasználva a társadalom különböző rétegei egyaránt felléptek a megerősödött királyi hatalom ellen. A párizsi utcagyerekek parittyájáról elnevezett felkeléssorozat, a *Fronde* (1649–1653) azonban nem forradalom volt, mert a résztvevők nem kívántak szakítani a hagyományos királysággal, inkább a politikai rendszer és a társadalom általános válsága. A régi politikai hatalmukat visszaszerezni kívánó főnemeselek, az új királyi hivatalnokokra féltékeny, régi bírói és pénzügyi tisztviselők, hataloméhes intrikusok és kalandvágyó szépasszonyok vezették. Valamennyien saját érdekükben akarták korlátozni a központi hatalmat, lehetőleg kizárva riválisaikat. A háborús terhek miatt kimerült, éhező tömegek pedig mindenhol készen álltak a lázongásra. A mozgalom megosztottsága, katonai

gyengesége és ideológiai hiányosságai miatt vallott kudarcot. Amint a király nagykorú lett, semmi alapja sem volt többé az ellenállásnak. A polgárháború egész tartományokat tett tönkre, Franciaország lakossága kétmillióval csökkent, s az anarchia mind a társadalmat, mind a fiatal XIV. Lajost meggyőzte az erős királyi hatalom szükségességéről.

A Napkirály (1643–1715)

A belső rendet Mazarin irányításával, ügyes engedményekkel állították helyre. Lajost felszentelték (1654), a bíboros alapos politikai oktatásban részesítette, az intendánsokat pedig visszaküldték a tartományokba. A látszat az volt, hogy a király parancsol, és mindenki engedelmeskedik, valójában azonban alkukra és kölcsönös engedményekre került sor.

A Cromwellel kötött katonai szerződésnek (1657) és a német fejedelmekkel létrehozott Rajnai Szövetségnek (1658) köszönhetően Mazarin lezárta a spanyolokkal vívott háborút. A pireneusi békével (1659) Franciaország megkapta Roussillon és Artois tartományokat, XIV. Lajos pedig házasságot kötött Mária Teréziával, IV. Fülöp spanyol király lányával. Amikor az oly sokat gyalázott Mazarin 1661-ben meghalt, nemcsak a belpolitikai nyugalmat, az európai békét és Franciaország nagyhatalmi helyzetét hagyta XIV. Lajosra, hanem az általa kiválogatott, legtehetségesebb főtisztviselőket: Lionne-t, Colbert-t, Le Tellier-t és másokat. Valamennyien újabb nemesi családokból származtak, rokonaikkal és utódaikkal együtt vezető szerepet játszottak a következő évtizedekben a monarchia kormányzásában.

XIV. Lajos kitűnő fellépésű, nagy munkabírású, rendkívüli önuralommal és akaraterővel rendelkező, tehetséges és igen méltóságteljes uralkodó volt. A királyi hatalomról ugyanúgy gondolkodott, mint elődei: isteni eredetű, földi hatalomnak nincs alávetve, senki sem ellenőrizheti őt – de nem tulajdonosa országának, és komoly kötelességei vannak. Csak letéteményese a hatalomnak, mindent megtehet, amit akar, de nem akarhat mindent, amit megtehet. Tiszteletben kell tartania a vallás előírásait, a tulajdon és a személyek sérthetlenségét, a kiváltságokat, valamint a királyság alaptörvényeit (örökösödési törvény, stb.). Mindezek régi nézetek voltak – az ifjú király inkább a hatalomgyakorlás terén bizonyult újítónak.

Első minisztert nem nevezett ki, s a királyi tanácsból eltávolította rokonait. Több tanács alkotta a kormányt, de a legfontosabb döntéseket három-négy miniszterével beszélte meg. Apja egyetlen miniszter országos kapcsolatrendszerére támaszkodott, ő pedig uralkodása első harminc évében két nagyhatalmú miniszter (Colbert és Le Tellier) klánját használta fel. Mindkettőt részesítette a hatalomból, de szoros ellenőrzés alatt tartotta, és a végső döntéseket mindig ő hozta meg.

Colbert észszerűsítette a pénzügyi rendszert, és megjavította a régi államgépezet hatékonyságát – anélkül, hogy reformokat vezetett volna be. Költségvetési egyensúlyt hozott létre, megkészserezte az állam jövedelmeit, s felére csökkentette kiadásait. Merkantilizmusa régóta ismert alapelvekre épült: a gazdagság forrása a nemesfém, s mivel Franciaországnak nincsenek lelőhelyei, akkor gazdagodhat meg, ha többet ad el, mint amennyit vásárol, ha visszaszorítja Hollandia és Anglia kereskedelmi befolyását. Utakat és csatornákat építtetett, minden iparost testületekhez csatlakoztatott, sok manufaktúrát és kereskedelmi társaságot alapított. A külföldi iparcikkeket védővámokkal tartotta távol a határoktól. Biztosította a nemeseket, hogy a nagykereskedelem „nem derogál”, vagyis nem veszíthetik el miatta kiváltságaikat. Fáradhatatlan tevékenykedése csak mérsékelt sikereket eredményezett. A gazdaság fejlődésnek indult, a kincstár megtelt, de nem sikerült érdeklődést ébreszteni a franciákban az ipar és a kereskedelem iránt. A gazdagok többsége továbbra is földet, hivatalt és járadékot vásárolt, vagyis inkább a kicsi, de biztos haszonra törekedett, mint a nagyobb gazdagságot ígérő, de kockázatos kereskedelmi és ipari vállalkozásokra.

XIV. Lajos nem kívánt erőszakos újításokat bevezetni, ezért jóval nagyobb nyugalom volt országában, mint Richelieu vagy Mazarin kormányzása idején. Egységesítés és újítás helyett megelégedett az engedelmességre való kényszerítéssel. Az új, királyi hivatalnokok együtt tevékenykedtek a régi önkormányzatok tisztviselőivel. A helyi elitet nem szorították háttérbe – inkább megnyerték. A centralizáció óvatossága, a központi hatalom mérséklete tette lehetővé, hogy a húszmillió fős társadalmat egy 700–800 fős központi államapparátus irányítsa, amely minden helyi ügynökével együtt is 1665-ben mindössze 47 500 főből állt. XIV. Lajos sokat emlegetett abszolutizmusa tehát nem a központi hatalom egyeduralma volt, hanem sajátos történelmi kompromisszum a helyi és központi kormányzat között – s ennek köszönhette sikerét.

E kompromisszumot azonban rendkívül hatékony propagandával leplezték. A király és Colbert biztos ízléssel támogatta a kor legtehetségesebb művészeit és tudósait. Ünnepek és látványosságok segítségével a király a főnemességet az udvarba szoktatta, eltávolította minden államügytől, és megfosztotta önállóságától. Egyes balettekben maga is fellépett, s egy ilyen szerepéről kapta a „Napkirály” elnevezést. A francia klasszicizmus művészete a rend, a fegyelem és az ókori hagyományok hangsúlyozásával azt hirdette, hogy az emberi indulatokat le kell küzdeni az értelem és az államérdek nevében. A Párizstól 24 kilométerre megépített versailles-i kastélyra az éves kiadásoknak csak 3–4%-át fordították, de olyan látványos királyi rezidenciát hoztak létre, amelyet egész Európában csodáltak.

A külpolitika céljait a király dicsőségvágya mellett az a törekvés határozta meg, hogy biztonságosabb és könnyebben védhető határokat alakítson ki. (A „természetes határok” elvét csak a francia forradalom fogalmazta meg!) Le Tellier és Louvois modernizálta a francia

hadsereget. Vauban marsall vezetésével új erőd-rendszert építettek, s a hadsereg létszámát 1678-ra 280 ezerre emelték. 1671-re Franciaországnak több hadihajója volt, mint Angliának és Hollandiának együttvéve. Az állam kiadásainak több mint a felét békeidőben is a hadsereg fenntartása tette ki, háborúban ez az arány elérte a 75%-ot. A király a Habsburgokat, vagyis a császárt és a spanyol királyt tekintette országa ellenfeleinek, a tengeri hatalmakat, Angliát és Hollandiát, későbbi nagy riválisait még lebecsülte. A gyarmatosítás nem vonzotta – egy határ menti város megszerzését többre becsülte tengerentúli tartományok elfoglalásánál.

A Spanyolország elleni devolúciós háború (1667–68) után az aacheni békeszerződés több várost átadott Franciaországnak az északi határ mentén. Második háborúját (1672–1679) a király Angliával szövetségben indította meg Hollandia ellen. Csaknem egész Hollandiát elfoglalta, túlzó követelése miatt azonban nem kerülhetett sor békekötésre. XIV. Lajos kérlelhetetlenségével csak annyit ért el, hogy Hollandiában hatalomra segítette legnagyobb ellenfelét, III. (Orániai) Vilmost, s egyre több európai állam kapcsolódott be a küzdelmekbe. A háború árát ezúttal is Spanyolország fizette meg: a nijmegeni békeszerződésekkel átadta Franche-Comté tartományt és több dél-németalföldi várost. Az elhúzódó háború viszont tönkretette Colbert gazdasági eredményeit. Megjelent az államadósság, a manufaktúrák és több kereskedelmi társaság beszüntette működését.

Az 1680-as évek elején a francia nagyhatalom elérte csúcspontját: Európában szinte semmi sem történhetett XIV. Lajos engedélye nélkül. Ennek egyrészt Franciaország ereje (demográfiai fölénye, jól szervezett államgépezete és nagy létszámú hadserege) volt az oka, másrészt ellenfeleinek ideiglenes gyengesége. XIV. Lajos egyes flandriai, elzászi és luxemburgi tartományokat háború nélkül, arra hivatkozva vett birtokba, hogy valaha a Franciaországhoz került területekhez tartoztak: ezt nevezték reuniós, vagyis újraegyesítési politikának. Amerikában 1682-ben La Salle felfedező a Mississippi vízgyűjtő medencéjét francia gyarmattá nyilvánította, és Lajos királyról Louisianának keresztelte el.

Az 1680-as évektől több fordulat következett be. XIV. Lajos 1682-ben végleg letelepedett a versailles-i kastélyban, eltávolodott a francia társadalomtól, és megszűnt népével mindedig fenntartott közvetlen kapcsolata. Eltűntek mellőle a királyi szeretők, s első felesége halála (1683) után titokban elvette régi szerelmét, Maintenon márkinőt. Az udvari élet egyre gépiesebbé, unalmasabbá vált, megnőtt az etikett jelentősége. A művészek támogatása csökkent, véget ért a királyi irányítás alatt álló klasszicizmus hegemoniája, s kezdetét vette a felvilágosodás nyitánya.

XIV. Lajos konfliktusba került XI. Ince pápával egyes egyházi jövedelmek kérdésében. Hogy elnyerje a francia egyház támogatását, feláldozta a hugenottákat: az 1685-ös fontainebleau-i ediktummal visszavonta az 1598-as nantes-i ediktum rendeleteit. A református vallás gyakorlását

eltiltotta, templomait leromboltatta, iskoláit bezáratta, lelkészeit száműzette. Mintegy 200 000 módos és művelt hugenotta távozott Hollandiába, Angliába és Brandenburgba.

A vallási türelmetlenség felélesztette az ellenzéki szellemet: az egykori reformátusokból rossz katolikusok, majd egyre határozottabb antiklerikálisok váltak. A protestáns államokban megnőtt az ellenszenv a francia uralkodó iránt, a függetlenségük miatt aggódó német fejedelmek létrehozták ellene az augsburgi ligát (1686). Az angliai „dicsőséges forradalom” következtében 1689-re III. (Orániai) Vilmos egyesíthette XIV. Lajos ellen a tengeri hatalmak erőforrásait.

1688-ban XIV. Lajos abban reménykedett, hogyha elég fenyegetően lép fel, engednek neki. Csakhogy I. Lipót császár készen állt a háborúra, s vele Hollandia, Nagy-Britannia és Spanyolország is. Az augsburgi liga háborúja (1688–1697) egyszerre zajlott Európában, Észak-Amerikában, a Karib-tengeren és India partjainál. Általános kimerüléssel ért véget. A rijswijki békeszerződésekben (1697) az idősödő, lehiggadó XIV. Lajos a francia gazdasági válság és a spanyol trón öröklésének egyre időszerűbb problémája miatt sokat engedett. Csak Elzász északi része, Strasbourg, Hispaniola-sziget nyugati része (Saint-Domingue) és egy indiai város maradt a kezén.

Az 1693–1694-es francia éhínségnek 1 300 000 halálos áldozata volt. Megjelentek az abszolút monarchia első nyílt kritikussai is. A francia monarchia azonban még képes volt az alkalmazkodásra. 1691 után a királynak már nem volt szüksége a miniszterek klienskapcsolataira, létrejöhetett az úgynevezett „adminisztratív monarchia”, amelyben közvetlenül tárgyalt valamennyi főtisztviselőjével. Ekkor vette át a személyes kormányzatot, nem 1661-ben, ahogy oly sok történész állítja. 1694-ben bevezették az általános fejadót, a *taille* utáni második közvetlen adót, amelynek kivetésekor már nemcsak a születést, hanem a vagyont, a gazdagságot is figyelembe vették. Ez arra utalt, hogy a rendi kereteken belül olyan társadalom volt kibontakozóban, amelyben nem a születés, hanem a gazdagság határozza meg az egyén helyzetét.

A királynak immár a béke megőrzése volt az elsődleges célja. A spanyol örökösödési háború (1701–1714) kirobbanását mégsem tudta elkerülni. Felsorakozott ellene Nagy-Britannia, Hollandia, Ausztria, Hannover és Brandenburg, s ráadásul a Cévennek-hegységben kegyetlen, protestáns gerillaháborúra került sor (1702–1705), melyet a felkelők zubbonyáról (*la camisole*) vagy éjszakai támadásairól (*la camisade*) a camisard-ok háborújának nevezték. Egy időjárási katasztrófa, 1708–1709 tele áldozatai számát pedig 630 000-re becsülték.

A háborút az utrechti (1713), rastatti és badeni (1714) békeszerződések zárták le. Franciaország elveszítette kisebb telepeit és Dunkerque kikötőjének erődjeit, de megőrizhette gyarmatait, 1700-as határait, és továbbra is Bourbon uralkodó ült Spanyolország trónján. Vagyis az európai hegemonia megsemmisült, de Franciaország nagyhatalom maradt.

XIV. Lajos 1715. szeptember 1-jén halt meg. Sohasem hangzott el a híres mondat: „Az állam én vagyok” – sőt, halálos ágyán az ellenkezőjét mondta: „*Én elmegyek, de az állam örökre itt marad.*” Vagyis egyáltalán nem azonosította magát az állammal, hanem önmagát tekintette első szolgájának.

Állama, amit az utókor abszolút monarchiának keresztelt el, nem volt zsarnokság, mert a társadalmi csoportok vezetőivel kötött alkukon alapult. Minden kis „hatalom” a saját hatáskörén belül szabadon működhetett – de nem szólhatott bele a királynak fenntartott hadügyekbe, külügyekbe, pénzügyekbe és a hivatalok osztogatásába. XIV. Lajos hatékonyabb működésre készítette az ősi társadalmi és politikai rendszert, de nem újította meg azt – a rendszeresen üléselő, nemzeti képviseleti testülettel (a brit parlamenttel) közösen kormányzó brit monarchia sokkal hatékonyabban tudta kiaknázni országa erőforrásait, mint a francia uralkodó.

A kortársak számára azonban ez még nem volt nyilvánvaló. XIV. Lajos gazdagabb, jobban kormányzott és jobban védhető országot hagyott utódára annál, amelyet ifjúkorában örökölt. Országá katonai, politikai és kulturális téren is követendő példának számított.

Részletek XIV. Lajos fiához intézett intelmeiből

„Ha rangunkkal némi jogos büszkeség jár együtt, ugyanolyan dicséretes, ha némi mérséklettel és alázattal társul. Mert ne gondolja, fiam, hogy ezek az erények nem nekünk valók! Ellenkezőleg, sokkal fontosabbak számunkra, mint a többi ember számára... Amikor a világban elfoglalt helyéről van szó, koronája jogairól, a királyról és nem egy egyénről, emelkedett szívvel és lélekkel cselekedjék, mindig tartsa szeme előtt elődei dicsőségét és utódai érdekeit, mert rangjának maga nem más, csak letéteményese...”

„A legtehetségesebb egyének is kikérik más tehetségesek véleményét saját érdekükben. Hát még a királyok, akik a közérdeket képviselik, s akiknek döntéseitől az egész Föld jóléte vagy romlása függ! Sohasem hozhatnánk fontos döntéseket, ha nem folyamodnánk lehetőség szerint legfelvilágosultabb, legjózanabb és legbölcsebb alattvalóinkhoz...”

„Végezetül pedig fiam, sokkal többet kell törődnünk alattvalóink javával, mint a sajátunkkal. Úgy tűnik ugyanis, hogy ők önmagunk részei, mert mi egy testnek a feje vagyunk, melynek ők a tagjai.”

(François Bluche: Le grand règne. Paris, 2006, Fayard. 953–956.)

Franciaország a 18. században

A 18. század az ország gazdasági és kulturális aranykora volt. Lakossága 28 millióra nőtt. 1720 után a pestis nem tért vissza, a háborúkat a határokon kívül vívták meg, növekedett a termelés, gyorsult a városok fejlődése. A „húzóágazat” a kereskedelem volt: 1715 és 1789 között a belkereskedelem ötszörösére, az Európával folytatott kereskedelem négyszeresére, a gyarmatokkal folytatott pedig tízszeresére nőtt. Franciaország már jelentős gyarmatbirodalommal is rendelkezett: Louisianával, Új-Franciaországgal (Kelet-Kanada) és a cukortermelő karib-tengeri szigetekkel.

A társadalom rendi korlátjai tovább oldódtak. A nemesség a közvetett adók mellett 1694 óta fizette a fejadót, 1749-től pedig a huszadot is. Felső rétegéből igen sokan bányákat, kohókat létesítettek, vagy birtokaikon bevezették az angol mezőgazdasági újításokat. A polgárok közül a leggazdagabbak hivatalváslással átléphetek a nemesség rendjébe. E polgárság legnagyobb vágya ugyanis nem a nemesség felszámolása, hanem a nemesi rang megszerzése volt. A társadalom csúcsán a vagyon elmosta a rendi különbségeket: a gazdag nemesekből és gazdag polgárokból létrejött egy gazdasági érdekeit és kultúráját tekintve egységes elit. Olyan társadalmi rend körvonalai kezdtek bontakozni, amelyben a születés előkelősége helyett a vagyon előkelősége áll a társadalom élén.

Fejlődött a kormányzat is. A központban hat főtisztviselő került előtérbe, a későbbi miniszterek előfutárai: a kancellár (az igazságügy irányítója), a pénzügyminiszter szerepét betöltő pénzügyek főfelügyelője, és a négy államtitkár, a külügyé, hadügyé, a tengerészeté és a királyi udvartartásé. A tartományokban a legfelsőbb törvényszékek képviselték a király igazságszolgáltatási hatalmát, a kormányzók a király katonai hatalmát, a főszerep azonban az intendánsoknak jutott, akiknek az adószedés irányítása volt a legfontosabb feladatuk. A kormány egyre többet foglalkozott a gazdasági élettel, ötven év alatt 30 000 kilométer kövezett utat épített.

A nagyhatalmi helyzet fenntartása azonban egyre nehezebbnek bizonyult. Más európai hatalmakkal ellentétben Franciaország egyszerre kényszerült tengeri és szárazföldi hadviselésre. A háborúk ezért jóval nagyobb terhet jelentettek, mint más államokban, és súlyos pénzügyi problémákat vontak maguk után.

A francia kultúra sohasem gyakorolt olyan meghatározó befolyást, mint ebben a században. A Hollandiából és Nagy-Britanniából kiinduló felvilágosodás innen terjedt el a többi országba, a francia nyelv a művelt európaiak világnyelve lett. A társadalom felső rétege klubokban, kávéházakban, szalonokban, szabadkőműves páholyokban, s „akadémiáknak” nevezett vidéki

tudományos társaságokban vitatta meg az új eszméket. Voltak köztük hívei az abszolutisztikus, az arisztokratikus és a demokratikus kormányzásnak is. A társadalom fejlődését nem forradalomtól, hanem a tudomány terjedésétől, s felvilágosított uralkodók reformjaitól remélték.

A terjedő írástudásnak köszönhetően megnövekedett a sajtó jelentősége. Megjelent a „közvélemény” fogalma, egyre többen vallották, hogy nem lehet ezzel szembeszegülve kormányozni. Az új világnézet hívei kevésbé kötődtek a régi vallási és politikai tanításokhoz, hittek a tudomány hatalmában, a reformok sikerében, a társadalmi fejlődés lehetőségében. Úgy vélekedtek, hogy a világ átalakítható, és ez feltétlenül javulást, fejlődést eredményez majd. E felvilágosodott világnézet persze csak a társadalom igen szűk, felső rétegében terjedt el, e réteg azonban meg volt győződve róla, hogy a tömegeket is meg tudja majd győzni a reformok szükségességéről.

A „Hőn szeretett” király (1715–1774)

XV. Lajos kiskorúsága idején Orléans hercege kormányzott régensként (1715–1723). A gazdasági fellendülést egy skót bankár, John Law biztosította. Bankja állami bankká vált, Indiai Társasága szinte monopolizálta a francia külkereskedelmet, Law pedig 1720-ban pénzügyi főfelügyelő lett. Az általánossá váló spekuláció légkörében azonban a papírpénz kiadását nem korlátozták, pánik tört ki, és az egész rendszer összeomlott. A kísérlet fellendítette a kereskedelmet, lehetővé tette az államadósság jó részének kifizetését, sőt, a parasztság is megszabadulhatott adósságai egy részétől. A bukás azonban megerősítette a franciák bizalmatlanságát mindenféle papírpénz és állami bank iránt, s késleltette a modern bankrendszer kialakulását.

A régens halála után Bourbon herceg ragadta magához a kormány irányítását (1724–1726). Ő házasította össze az ifjú XV. Lajost a száműzött lengyel király, I. (Leszczyński) Szaniszló lányával, Máriával. A másik fontos esemény a pénz, a *livre* értékének 1726-os stabilizálása volt.

Az ekkor még népszerű király 1726-ban szeretett nevelőjére, Fleury-re, a francia történelem harmadik nagy bíborosára bízta a kormányzatot (1726–1743). A belső békét vallási viták veszélyeztették. A janzenisták (akik az emberi tettekkel szemben az isteni kegyelem fontosságát hangsúlyozták), a richer-isták (akik szerint nem a főpapokat, hanem a papi gyűléseket illeti az egyházi hatalom), és a gallikánok (akik a francia egyház önállóságát védelmezték) szembefordultak a pápai politikát támogató jezsuitákkal. Melléjük állt a Sorbonne, a legfelső bíróságok és az alsó papság, s e csoportok a század közepére sajátos ellenzékké olvadtak össze.

A külpolitikában sokáig sikerült megőrizni a békét. A lengyel örökösödési háborúban (1733–1735) Fleury támogatta a király apósát, s a bécsi békében (1738) megszerezte Lotaringiát a számára, amely halála után a francia királyra szállt. Az osztrák örökösödési háborúban (1740–1748) Fleury halála (1743) után a király a hadsereg élére állt, és hadat üzent Nagy-Britanniának és Mária Teréziának (1744). Ő volt az utolsó francia király, aki személyesen részt vett egy csatában, az angolok ellen vívott, győzedelmes fontenoy-i ütközetben (1745).

A következő időszakot Pompadour kora (1743–1757) néven emlegetik. A gyönyörű és művelt márkinő, öt éven át a király szeretője volt, és haláláig (1764) bizalmas barátnője maradt. Politikai befolyását eltúlozták, s jóval többet költött a király szórakoztatására, mint amennyi pénzt tőle kapott. A közvélemény azonban harácsoló kegyencnőnek tekintette, s ezzel önkéntelenül is ártott a királyság tekintélyének, hiába támogatta bőkezűen a legkiválóbb művészeket és tudósokat.

Az ifjú korában „Hőn szeretett” néven emlegetett király népszerűsége gyorsan csökkent. Túlzó legendák terjedtek a versailles-i Szarvaspark nevű lakónegyedről, ahol szeretői számára lakásokat bérelt: a diszkrét viszonyokat a pornográf gúnyiratok perverz orgiákká nagyították fel. Az aacheni békeszerződésben (1748) a tartós rendezés reményében XV. Lajos lemondott a meghódított Osztrák-Németalföldről, s ezért sokan úgy érezték, a háborús erőfeszítések hiábavalóak voltak. A legfelsőbb törvényszékek a királyi tekintélyt aláásva azt hirdették, ők védelmezik a királyság „ősi alkotmányát” a kormány újításaival szemben. Népszerűtlen volt az új adó, a huszad bevezetése is (1749). Még egy sikertelen merényletre is sor került a király ellen (1757).

A külpolitikai kapcsolatrendszer átalakítását nevezték diplomáciai forradalomnak: Franciaország legrégebbi ellenfelével, a Habsburg Birodalommal lépett szövetségre (1756). A hétéves háború (1756–1763) mégis nagy terhet rótt az államra. Ekkor hangzott el a király legtöbbet idézett kijelentése: „*Utánunk az özönvíz!*” De ez nem cinizmusról, hanem fekete humorról árulkodik. A gyilkossági kísérlet és a háborús vereségek után a Halley-üstökös visszatérését várták, és a király valami olyasmit akart mondani, hogy „Mi jöhet még ezután?”

1758 és 1770 között Choiseul herceg volt a kormány vezető személyisége. A legfelsőbb bíróságok tiltakoztak a „miniszterek zsarnoksága” ellen. Choiseulnek szüksége volt a támogatásukra, s ezért „odadobta nekik” régi ellenfeleiket, a jezsuitákat, akiket 1764-ben kitiltottak Franciaország területéről. A párizsi békével (1763) Franciaország Saint-Pierre és Miquelon szigeteken kívül minden észak-amerikai területét elveszítette. Igaz, Leszczyński Szaniszló halálával 1766-ban végleg bekebelezhette Lotaringiát, s két év múlva Genováól megvásárolta Korzikát.

A kormány komoly lépéseket tett a hadsereg és a hadiflotta fejlesztésére, egységesítette a fegyverzetet, az egyenruhát, a fegyelmi intézkedéseket és a laktanyákat. Egyelőre azonban

békére volt szükség, hogy a reformok eredményei megmutatkozzanak. 1770-ben azonban egyszerre fenyegette a monarchiát egy belpolitikai és egy külpolitikai válság: Choiseul herceg nem szállt szembe elég határozottan a lázongó bíróságokkal, s ugyanakkor fegyveres támogatást ígért a spanyol királynak Nagy-Britannia ellen. XV. Lajos nem akart háborút, ezért 1770 végén elbocsátotta Choiseult, majd átfogó reformokat indított meg.

Utolsó éveit a triumvirátus kora (1771 – 1774) néven emlegetik, Aiguillon külügyminiszterre, Maupeou kancellárra és Terray pénzügyi főfelügyelőre utalva. Maupeou új törvényszékeket hozott létre, a bírák politikai hatalmát felszámolta, az igazságszolgáltatást ingyenessé tette, s megszüntette a bírói hivatalok vásárlásának rendszerét. Terray abbé 60 millióval növelte a kormány bevételeit, kiadásait pedig 20 millióval csökkentette. Mérsékelte a deficitet és az államadósságot is. A király így a bírák beavatkozása nélkül uralkodhatott, és pénzügyi gondjait is csökkentették. Mégis népszerűtlen maradt, azt híresztelték, hogy alacsony sorból származó szeretője, du Barry grófnő irányítja. Ilyen átfogó újításokat már nem lehet társadalmi egyetértés (vagyis bizonyos képviseleti testület hozzájárulása) nélkül bevezetni. Nem tudjuk, hosszú távon mennyire bizonyulhatott volna eredményesnek ez a politika – a király 1774 májusában meghalt.

XVI. Lajos sikerei

XV. Lajos unokája az optimizmus légkörében kezdte meg uralkodását, és sokáig népszerűnek bizonyult. Felvilágosult minisztereket választott, és a közvélemény megnyugtatóására eltörölte Maupeou reformjait. Pénzügyi főfelügyelője, a híres fiziokrata közgazdász, Turgot meghirdette a gabona szabad kereskedelmét, s 1776-ban már a hagyományos társadalmi rendet fenyegető újításokat indítványozott. Az útfenntartási munkakötelezettséget általános pénzadóval váltotta fel, ami az első lépés volt az adóügyi egyenlőség felé. A munka szabadságának nevében felszámolta a céheket, ez pedig a testületek társadalma ellen irányuló támadás volt. Ellenfelei aktivizálódtak, minisztertársai cserbenhagyták őt, és a király is szembefordult türelmetlen, olykor őt is megleckéztető miniszterével. 1776-ban leváltotta Turgot-t, s reformjait eltörölték.

Utódja Necker lett (1776–1781), egy svájci származású, óvatos, protestáns, közrendű bankár. Nem próbálta pénzügyi nehézségekre hivatkozva eltüntetni a nagyhatalmi politikát, mint Turgot, aki kijelentette, hogy a kormány pénzügyileg összeomlana egy újabb háború terhei alatt. Amikor Franciaország 1778-ban belépett az amerikai függetlenségi háborúba, Necker adóemelés nélkül, kölcsönökből teremtette elő a hadviselés költségeit.

A reformok sokasodtak. Eltörölték a kínvallatást, javítottak a falusi papság helyzetén, fejlesztették a tengerészetet, és 1787-ben egyenjogúsították a protestánsokat. Megnövelték a

hadsereg létszámát, felléptek a katonai rangok adásvétele ellen, szabályozták az előléptetést, s 12 vidéki katonai kollégiumot létesítettek. Egy 1781-es rendelettel bizonyos katonai rangokat a legalább negyedik generációs nemesek számára tartottak fenn, de ez nem a közrendűek, hanem az új nemesek ellen irányult: így próbálták támogatni az elszegényedett, vidéki nemességet. Jelentős lépéseket tettek a képviseleti rendszer létrehozása felé. Turgot azt tervezte, hogy a tulajdonosok helyi, választott képviselő-testületei fognak segédkezni az adók elosztásában, Necker pedig létrehozott négy tartománygyűlést. Minden jel arra mutatott, hogy a névleg abszolút monarchia önként átadja helyét egy képviseletes testületek által korlátozott monarchiának.

Az amerikai függetlenségi háborút lezáró, versailles-i béke (1783) visszaadta Franciaországnak valamennyi elfoglalt szigetét, valamint a hétéves háborúban elvesztett Szenegált és Tobagót. Ez volt az egyetlen francia siker a „második százéves háború” néven emlegetett, 1688-tól 1815-ig tartó, brit–francia konfliktusokban. A győzelemnek azonban igen nagy volt az ára. Necker utódai számára csak lassan vált nyilvánvalóvá, hogy ezúttal akkora adósság halmozódott fel, amekkorát már nem lehet a régi módszerekkel törleszteni.

1786 több szempontból is szerencsétlen évnek bizonyult. A prosperitást egy gazdasági válság váltotta fel, amelyet a nyolcvanas évek közepén felerősített az aszály és a takarmányhiány. Kereskedelmi szerződést kötöttek Nagy-Britanniával, s az olcsó, angol textiláru elárasztotta a francia piacokat. Ebben az évben veszítette el Lajos felesége, az osztrák Mária Antónia minden hitelét a társadalom előtt a hírhedt nyakláncper során. És ebben az évben ébredt rá Calonne pénzügyminiszter, hogy a pénzügyi válság sürgős intézkedéseket tesz szükségessé. Az államcsődöt csak átfogó pénzügyi, gazdasági és közigazgatási reformprogrammal lehet elkerülni, közölte a királlyal. Programjában megjelent az adóügyi egyenlőség, a politikai képviselet és a gazdasági szabadság gondolata – és a régi rendszer elleni heves támadásával maga a miniszter előlegezte meg a forradalom későbbi törvényhozóinak radikális, a múltat megtagadó, kiváltság-ellenes álláspontját. XVI. Lajos pedig beleegyezett a reformprogram megvalósításába – és ezzel megindított egy elhúzódó politikai válságot egy olyan időszakban, amikor a rossz termés előbb csak nyugtalanította, majd mozgósította Franciaország szegényebb rétegeit. A néptömegeket aktivizáló gazdasági válság, az államgépezetet megbénító pénzügyi-politikai válság, és az a felvilágosodásból származó, elterjedt meggyőződés, mely szerint Franciaország régi rendszerét át kell alakítani, három éven belül a régi rend megsemmisüléséhez vezetett.

Ajánlott irodalom

- Ardagh, John–Jones, Colin: A francia világ atlasza. Helikon, Budapest, 1999
- Chaunu, Pierre: Felvilágosodás. Osiris, Budapest, 1998
- Chaunu, Pierre: A klasszikus Európa. Osiris, Budapest, 2001
- Duby, Georges (szerk.): Franciaország története I–II. Osiris, Budapest, 2005, 2007
- Duby, Georges–Mandrou, Robert: A francia civilizáció ezer éve. Gondolat, Budapest, 1975
- Erlanger, Philippe: Richelieu a nagyratörő – Richelieu a diktátor. Európa, Budapest, 1975
- Fraser, Antonia: Marie-Antoinette. Európa, Budapest, 2002
- Fraser, Antonia: A Napkirály és a hölgyek. Európa, Budapest, 2010
- Hahner Péter: Franciaország története. Műszaki Kiadó, Budapest, 2002
- Lever, Evelyne: Madame Pompadour. Európa, Budapest, 2003
- Papp Imre: A Napkirály. Kossuth, Budapest, 1989
- Poór János (szerk.): A kora újkor története. Osiris, Budapest, 2009
- Szerb Antal: A királyné nyaklánca. Több kiadásban.
- Tocqueville, Alexis de: A régi rend és a forradalom. Atlantisz, Budapest, 1994